

населення, здебільшого вільні люди, могла свідомо впливати на політичний процес, брати участь у прийнятті важливих рішень у найскладніші часи.

Важливим моментом є те, що у цей період освіта, зокрема й політична, стає невід'ємною складовою ідеології феодального суспільства. Надзвичайно потужним її генератором та виразником в цей час стає стародавня література. Вона вміщує в собі не тільки величезний досвід, але й стає потужним вихователем, передовсім, політичної еліти того часу. Своєю чергою, світська та церковна знать виконують роль міцного осередку мультиплікації політичного знання, створення концептуальних політико-дидактичних засад та просвітницької системи Київської держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевчук В. Освіта в козацькі часи // Віче. – 2001. – №9. – С.88–93.
2. Гончарук П. Питання розвитку народної освіти в Україні в планах Кирило-Мефодіївського товариства (40-ві рр. XIX ст.) // Історія в школі. – 2001. – С. 1–3.
3. Лазарович М. Просвітницька діяльність Січового Стрілецтва серед українського народу в роки Першої світової війни // Визвольний шлях. – 2000. – №3. – С. 20–42.
4. Гупан Н. Проблеми розвитку школи в Україні в X–XVIII ст. // Історія в школі. – 1999. – №5. – С.2–64; Захарченко П. Київська Русь: державний устрій, суспільний лад та основні риси права // Історія України. – 2002. – №7. – С.4–66; Носова Б. Київська Русь і Україна: уроки історії, продовження традицій. // Рідна школа. – 1999. – №7–8. – С. 18–20; Коба Л.А. Розвиток педагогічної думки в Київській Русі // Початкова школа. – 1994. – №3. – С. 46–48.
5. Гиро П. Частная и общественная жизнь греков. – СПб.: Алетейя, 1995. – 468 с; Гиро П. Частная и общественная жизнь римлян. – СПб.: Алетейя, 1995. – 592 с; Gikopoulos G., Kakavoulis A. Griechenland // Politische Bildung fur Europa. Bonn, 1991. – S.141–212; Щербинин А.И. Политический мир во времени и пространстве // Полис. – 1994. – №6. – С.142–149; Щербинина Н.Г. Архаика в российской политической культуре // Полис. – 1997. – №5. – С.127–139; Ботвинник М.Н. и др. Жизнеописания знаменитых греков и римлян. – М., 1988. – 207 с.
6. Кокс Харви. Стиль мирского града // Социально-политическое измерение христианства // Избр. Теологические тесты. – М., 1994. – С.340–361.

Мороз Олексій

Національний університет “Львівська політехніка”

ІДЕЇ ПРЕДСТАВНИЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

© Мороз О., 2004

Розглядається становлення та розвиток ідей представництва в українській політичній думці. Акцентовано увагу на їх особливостях в ліберальній, народницько-демократичній та консервативній течіях.

The paper deals with the formation and evolution of representation concepts in the Ukrainian political thought. The focus is made on specific aspects thereof in the liberal, democratic, and conservative trends.

Постановка проблеми. Із проголошенням незалежності Україна отримала можливість створити по-справжньому демократичну державу. Звичайно, йдеться про демократію представницьку, що упродовж останніх двох століть впевнено крокує політичною картою світу. За такої демократії виборці делегують повноваження своїм представникам, яких визначають вибори. Будуючи таку демократичну державу, Україна має можливість спиратись на власну демократичну представницьку традицію.

Аналіз досліджень. На жаль, представницька традиція в Україні і досі є недостатньо дослідженою. Якщо перші спроби побудови і обґрунтування українських представницьких інститутів ще підпали під системний аналіз дослідників (таких, як Д. Яворницький, І. Крип'якевич, Д. Дорошенко та інших), то розвиток ідей представництва в XIX–XX ст. залишає величезне поле для досліджень.

Метою цієї роботи є аналіз зародження та розвитку ідей представництва в українській політичній традиції, зокрема, в окремих течіях політичної думки.

Виклад основного матеріалу. Демократичні традиції України сягають сивої давнини. Йдеться, насамперед, про унікальну систему суспільно-політичної організації запорізького козацтва, що не має аналогів у європейській історії. Варто зауважити, що дивовижне поєднання інститутів прямої і представницької демократії в Українській козацькій державі було не просто “паперовим” прикладом, а формою державного життя, яка ефективно “працювала” і довела своє право на існування.

З часу виникнення в середині XVII ст. Української держави її устрій спирався на старий запорізький лад, лад вільної козацької республіки, який можна визначити як безпосереднє (пряме) народоправство. Вищим владним органом була Загальна рада, яка вирішувала всі найважливіші питання державно-політичного, суспільного та господарського життя. Серед них питання війни та миру, зовнішніх зносин, розподілу земель, компетенції та діяльності генеральної старшини, яка регулярно звітувала перед радою і радою ж обиралася і переобиралася [1, с.286–287; 23, с.131–137]. Значне збільшення з середини XVII ст. території та населення козацької держави унеможливило здійснення державного управління в застарілих організаційних формах. Загальна (або Генеральна) рада, незважаючи на залучення до участі в ній з кінця 50-х років XVII ст., крім козаків, ще й представників інших станів суспільства (духовенства, міщан, і, навіть, селян), що надавало їй, принаймні частково, певні риси інституту представницького характеру, однак, поступово втрачала своє значення, насамперед через нездатність такого багатотисячного зібрання забезпечити ефективне обговорення і ухвалення важливих державних рішень. Скликалася вона, відтак, лише для ухвалення рішень надзвичайного характеру та для обрання гетьмана [5, с.346–347; 18, с.197]. Водночас періодичне і, так би мовити, “обов’язкове” в очах суспільства її скликання свідчило про глибоке вкорінення в свідомості людей традицій народоправства.

Однак реальний політичний вплив козацької ради все зменшувався, і, відповідно, зростало значення Ради старшин, що регулярно збиралася на засідання в гетьманській резиденції, де обговорювалися найважливіші справи політичного, адміністративного, судового та господарського характеру. Щоправда, останнє слово завжди залишалося за гетьманом.

Спробу офіційно закріпити становище ради старшин як постійнодіючої державної установи було здійснено в 1710 р. на емігрантській козацькій раді в Бендерах, що ухвалила історичний документ під назвою “Пакти і Конституції законів та вольностей війська Запорізького”. Документ цей, хоча й не був втілений у життя, є унікальним з, принаймні, двох причин. По-перше, він був першою в світі писаною Конституцією. По-друге – встановлював єдину на початок XVIII ст. змішану республіку, яку, за термінологією політичної науки XX ст. можна було б визначити як парламентсько-президентську. Президентськими повноваженнями ця Конституція фактично наділяла Гетьмана. Всі поточні державні справи Гетьман мав вирішувати спільно з радою старшин. Влада Гетьмана обмежувалася також Генеральною радою, що формувалася на основі загального виборчого права і складалася з Генеральної старшини, цивільних полковників, “знатних ветеранів”, що обиралися полками, а також представників Низового війська. “Без їхнього попереднього рішення і згоди, ... нічого не повинно ні починатися, ні вирішуватися, ні здійснюватися” [20, с.30]. Генеральна рада скликалася тричі на рік. Виконавчим органом була Генеральна старшина, яка затверджувалася Генеральною радою за поданням Гетьмана і несла подвійну відповідальність: перед ним і перед Радою.

Отже, так звана “Конституція Пилипа Орлика” встановлювала принцип поділу влади (хоча контури судової влади не були чітко окреслені, що пояснюється відсутністю на той момент – початок XVIII ст. – теорії її виокремлення), причому законодавчу владу здійснював представницький інститут, шлях формування якого можна визначити як демократичний. На жаль, цей документ не знайшов практичного втілення, залишившись надбанням української політичної думки.

За роки перебування українських земель у складі сусідніх імперій, де ретельно викоринювались будь-які згадки про вільну Запорізьку республіку, традиції козацького народоправства були призабуті. Новіші теоретичні розробки ідей демократії та народного представництва, початок яким в Україні було покладено в середині XIX ст., вже не мали безпосереднього зв'язку з українською історією. Як писав видатний український діяч М. Драгоманов: “Свідомий лібералізм, як і свідомий демократизм зародився на Україні уже після смерті наших історичних автономних інституцій і далеко більше на абстрактно-європейському, ніж на історично-національному ґрунті” [6, с.6]. До цього важливого спостереження і висновку додамо лише, що слова “далеко більше” не означали “виключно” і традиції давнього народоправства ще жили у свідомості передової частини українського суспільства.

Тим не менше, саме розвинені держави Заходу з їх практичними досягненнями в галузі демократизації політичного життя штовхали українську політичну думку середини XIX ст. на розробку власних демократичних концепцій. Адже західні взірці сильно відрізнялися від того, що більшість українців бачила в Російській імперії. Цілковита невирішеність національного питання наклала чіткий відбиток на українську політичну думку другої половини XIX–початку XX ст. В працях найвидатніших її представників національна проблема постала якщо не на першому місці, то, принаймні, попереду проблем майбутньої побудови органів державної влади. Вже кирило-мефодіївці в середині XIX ст. висували на перший план завдання створення спілки слов'янських народів. Водночас, серед інших програмних положень була і вимога встановлення народного правління з тимчасово обраним правителем і загальнослов'янським представницьким органом – соймом чи радою [17, с.23].

Певною мірою спадкоємцем кирило-мефодіївців можна назвати і М. Драгоманова, одна з найвідоміших концепцій якого – федералістська. Однак для Драгоманова федералізм не самоціль, а, швидше, засіб, за допомогою якого досягається мета – забезпечення особистих прав та свобод людини. Це вже суто ліберальний постулат. У своїй праці “Вільна спілка” він дає широкий перелік цих прав, серед яких: недоторканність особи, помешкання, приватних листів та телеграм, національності та мови, свобода совісті, друку, зборів і товариств, право позовів проти посадових осіб і установ та багато інших [8, с.280–281].

Єдиним можливим шляхом для їх забезпечення М. Драгоманов вважає створений на засадах самоврядування союз общин і областей, підкреслюючи, що це “краще за все досягається, якщо цей союз, що зазвичай називають державою, буде оснований на началі виборного народного представництва” [7, с.87].

У розробленому ним детальному проекті побудови владних органів проблема формування та діяльності представницьких інститутів займає центральне місце. Активним і пасивним виборчим правом він пропонував наділити всіх осіб, яким виповнився 21 рік. У разі здійснення пасивного виборчого права такий ценз діяв би на рівні виборів до громадських, волосних та повітових представницьких органів; для обрання до центральних органів влади пропонувалося встановити віковий ценз у 25 років.

Вищий законодавчий орган М. Драгоманов бачив, що цілком логічно для федеративної держави, двопалатним: Державна Дума мала обиратися виборчими зібраннями по округах, Союзна – обласними думами [8, с.285]. Однак головну увагу автор проекту приділяв контролю за діяльністю Думи з боку виборців. У цьому питанні зразком йому слугувала представницька система Швейцарії, вивченню якої він присвятив багато часу і статей. Особливо М. Драгоманова цікавила система кантональних референдумів, народних зборів усіх громадян, народної законотворчості, а також “законоскасовуючої” ініціативи, і ширше – швейцарський досвід децентралізації влади та максимального розвитку місцевого самоврядування [11, с.22]. Саме з урахуванням швейцарського досвіду і був виконаний державний проект Драгоманова.

По-перше, всі чиновники країни, крім суддів, за проектом були відповідальні перед народними зборами та зборами виборців. По-друге, нижчі думи мали право порушувати питання про незгоду з рішеннями вищих. В одному з параграфів проекту навіть було положення про підпорядкування військ у разі незаконного захоплення влади обласним думами. Крім того, за згодою Союзної думи Державна дума могла бути розпущеною, щоправда, це передбачало і розпуск першої. Далі М. Драгоманов пропонував схему внесення змін до конституції – узгоджувати їх мали обидві Думи не менше як 2/3 голосів, а затвердження було прерогативою Державного Собору, який складався з членів обох Дум, а також “нарочитих гласних, вибраних обласними зборами”, причому кількість гласних і членів Союзної Думи мала дорівнювати кількості

членів Думи Державної [8, с.287]. Така процедура повинна була збільшити роль громадян у розробленні основного закону держави.

Надзвичайно важливим було положення драгоманівського проекту про право заміни обласними думами членів Союзної думи. Членів Державної думи це не стосувалося. Це було дуже оригінальне для світової практики трактування характеру депутатського мандату (імперативний мандат, який передбачає відповідальність депутата не перед виборцями, а перед владним представницьким органом, що стоїть нижче). Слід зауважити, що у своїй ранній праці "Переднє слово" М. Драгоманов відстоював дещо радикальнішу позицію, наполягаючи на необхідності імперативного мандату у його класичному вигляді і без будь-яких винятків для депутатів нижніх палат: "Виборний тільки тоді не стане начальством, коли він просто справить те діло, за котрим його вислав другий, котрий знав наперед, яке те діло, й наказав, як його треба справити" [9, с.295].

Проте, як писав ще один представник української політичної думки Б. Кістяківський: "... Драгоманов ніколи не міг визнати задовільним розв'язком питання про політичну свободу створення самого тільки центрального народного представництва" [15, с.282]. За словами самого М. Драгоманова, побудову нового ладу в країні лише на основах представництва "маємо вважати за таке, що так само мало охороняє свободу взагалі та інтереси України зокрема, як і теперішній устрій Російської імперії" [8, с.287]. Він стверджував, "що нові конституційні держави позичили собі у старих вільних держав більше форму, ніж суть, більше загальні формули прав, ніж їх основу" [10, с.34]. Ці держави, на думку М. Драгоманова, будують владну вертикаль на основі принципу "народної волі", за яким владні рішення від імені народу приймаються "нагорі" і спускаються вниз. Отже, "народна воля", по суті, є волею державною, волею більшості представників більшості народу. Вона може йти всупереч бажанням "осіб, груп, областей і навіть націй" [7, с.88]. Оскільки на першому місці у політичній теорії М. Драгоманова стояв захист свободи особистості, він вважав шлях побудови владних структур на основі принципу "народної волі" неприйнятним. Наріжний камінь своєї альтернативної політичної структури суспільства він називав "політичною свободою". Її сутність – це ряд: свободи особистості – максимально можлива децентралізація влади і самоврядування – представницькі інститути влади. У побудованій за таким принципом вертикалі влади владні рішення будуть вироблятися "знизу" і підніматися "вгору". Інструментарієм цього процесу можуть бути: референдум; відповідальність всіх чиновників перед народними зборами; можливість контролю нижчими представницькими інститутами вищих; народна законодавча ініціатива; участь громадян у прийнятті конституції та внесенні змін до неї.

Ідея "політичної свободи" М. Драгоманова дає підстави для порівняння його політичної концепції з теорією народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо. Проте розглядом народу як єдиного джерела влади подібність між ними і обмежується. Положення про захист природних прав громадян та представницькі інститути влади як обов'язковий атрибут політичної системи дають змогу розглядати концепцію М. Драгоманова як ліберальну. Причому його лібералізм не є утилітарним; його аналогами у західній політичній думці були політичні теорії Д.С. Мілля та А. Токвіля. Як зазначав Б. Кістяківський, М. Драгоманов ніколи не дивився на політичну свободу як на засіб досягнення якоїсь мети, визнаючи "за нею цілком самостійне й незмінне культурне, політичне та суспільне значення" [15, с.281].

Цей погляд дуже близький самому Б. Кістяківському. Видатний український теоретик правової держави вбачав ідеальну природу держави у звеличенні, облагородженні та всебічному розкритті людини [13, с.142]. Реально це могла зробити тільки держава правова, тобто така, головний принцип якої полягає "в тому, що державна влада в ній є обмежена" [14, с.243]. Обмежують владу невід'ємні права особистості, які їй ніким не даровані, а належать за самою своєю суттю. До цих прав Б. Кістяківський зараховував передовсім свободу совісті, слова, зносин, зборів, товариств, пересування. Їх невід'ємність є настільки важливою для нього, що будь-який державний устрій, за якого вони порушуються, він називав ненормальним, наголошуючи, що "... і держави, побудовані на принципі народовладдя, можуть бути не вільними та деспотичними" [13, с.146]. Але Кістяківський заперечує лише необмеженість народної влади, розглядаючи народовладдя як обов'язковий, хоча і не єдиний атрибут правової держави. Причому саме в представництві він вбачає найважливішу її установу, оскільки "тільки маючи справу з уповноваженими особами, котрі можуть виставляти правові вимоги до самої держави, державна влада виявляється змушеною незмінно додержувати законів" [14, с.246].

Б. Кістяківський не займався детальною розробкою проєктів формування та регламентації представницьких органів влади, однак наполегливо відстоював базовий принцип виборчого процесу: у виборах повинен брати участь весь народ, ніякі обмеження виборчого права неприпустимі. Щоб забезпечити всезагальність та рівність виборчого права, голосування повинно бути таємним та прямим [14, с.250–251]. Прямим він називав голосування “безпосередньо за кандидатів, що є намічені в представники” [13, с.149].

Незважаючи на певні відмінності у переліку необхідних засобів побудови найкращого державного ладу, політична концепція Б. Кістяківського є дуже близькою до політичної теорії М. Драгоманова. Їх об’єднує базовий постулат – обов’язкове закріплення прав та свобод громадян. Неодмінним засобом для цього вони вважали представницьку систему. Драгоманов до цих двох підвалин справедливої (у Кістяківського – правової) держави – свободи особистості та участі народу в державному управлінні за допомогою представництва – додавав ще й місцеве самоврядування з його контролем над вищими органами. Однак наріжним каменем були особисті права громадян.

Проте політична думка України знає і дещо інший підхід до представницької демократії. Його суть у тому, що представницькі інститути розглядаються не як засіб забезпечення прав кожного, а як інструмент народовладдя, яке є цінністю, що сама по собі є метою. Найвидатнішим представником цього напрямку політичної думки України є Михайло Грушевський. В усіх своїх працях він відкрито заявляв про свою прихильність до ідей народоправства, бо “інтерес трудового народу – се найвищий закон всякої громадської організації” [3, с.12].

На відміну від лібералів, створюючи свою систему владної організації суспільства, М. Грушевський відштовхувався не від забезпечення прав і свобод окремих громадян, а від інтересів всього народу. Він шукав способи реалізації цих інтересів. Дуже цікаві пропозиції з цього приводу містила його програмна стаття “Конституційне питання і українство в Росії”. Послідовно відстоюючи ідею представництва, для “поліпшеної репрезентації” він як варіант пропонував проведення виборів в менших округах [2, с.13]. Проте особливу симпатію М. Грушевського викликала інша ідея щодо збільшення репрезентативності представницьких органів.

Він критично оцінював мажоритарну виборчу систему, що панувала (і досі панує) в більшості держав світу, яка не враховує голоси виборців, що проголосували за других, третіх кандидатів. Світова практика навіть знала випадки, коли партія, що набрала більшість голосів, програвала вибори (Велика Британія, США). Для ліквідації цього недоліку М. Грушевський (як і Дж.С. Мілль) пропонував зменшити кількість округів, збільшуючи кількість прохідних мандатів. На його думку, можна було би проводити в депутати і кандидата, що посів друге місце, але тільки якщо за нього проголосували не менше від чверті виборців. Більше того, окрім переможця можна пропускати в депутати і двох кандидатів з другого-третього місця, якщо за кожного з них віддано не менше ніж 1/5 всіх голосів [2, с.15]. Як вважав М. Грушевський, цю послідовність можна було б і продовжити. На його думку, такий підхід, окрім основної мети – покращання репрезентативності – мав би вирішити ще одну проблему – послабити напруження виборчої боротьби, позбавити її “брудних” методів.

Слід звернути увагу й на ще одну дуже оригінальну (з погляду світової практики) пропозицію М. Грушевського. Він звертав увагу на те, що за системи представництва “... зістаються в незначній меншості різні елементи суспільности, яких погляди й інтереси з становища культурного розвою краю повинні знайти свій вираз в його репрезентації” [2, с.13]. Тому для представників певних професій М. Грушевський радив зарезервувати в парламенті місця – не більше ніж 25 відсотків. Причому ці соціальні групи мали брати участь і в голосуванні по територіальних округах, обираючи депутатів, які будуть морально зобов’язані захищати інтереси всього народу, а не однієї групи [2, с.14].

Слід зазначити, однак, що ця пропозиція (виконана знову-таки у дусі Д.С. Мілля) абсолютно “випадає” з усієї політичної концепції М. Грушевського, оскільки суперечить її базовому постулату – принципу політичної рівності громадян.

У 1918 р. М. Грушевський брав безпосередню участь у розробці і прийнятті конституції УНР, у якій відображені його величезні напрацювання у сфері державотворення. Проте політичні реалії того часу завадили йому використати на практиці деякі свої цікаві ідеї і Конституція містила доволі академічні положення в дусі досягнень світової демократії.

Отже, у XIX – на початку XX ст. у тому напрямку політичної думки України, що відстоював ідею народоправства, простежувалось дві доволі самостійні течії, що цілком відповідали двом загальноєвропейським тенденціям – ліберальній та демократичній. Перша тенденція, яку в Україні репрезентували М. Драгоманов та Б. Кістяківський, вимагала захисту природних прав громадян, розглядаючи представницькі інститути, створені на началах рівності і всезагальності як обов'язковий засіб для досягнення цієї мети. Запропоновані ними схеми побудови органів державної влади були значною мірою орієнтовані на прямий контроль за діяльністю представницьких органів з боку громадян (особливо у М. Драгоманова).

Друга тенденція, найяскравішим представником якої був М. Грушевський, тяжіла до суто демократичних принципів – розширення участі народу в управлінні суспільством та відповідності складу репрезентації інтересам всього народу. Обидві тенденції мали право на життя, про що свідчив досвід формування у Західній Європі двох різновидів представницької демократії: ліберальної (з її наголосом на забезпеченні свободи особи) та демократичної (з акцентом на політичній рівності та народовладді). Перший тип репрезентувала Англія, другий – Франція.

Слід зазначити, що політична думка України знає й інші, дещо менш демократичні, підходи щодо реалізації ідеї представництва. Йдеться, передовсім, про нереалізовані проекти конституції професорів Станіслава Дністрянського та Отто Ейхельмана, створені відповідно для ЗУНР та УНР. Причому в обох проектах досить помітним є зв'язок з політичною концепцією М. Драгоманова, хоча вплив її на них сильно різниться.

С. Дністрянський, як і М. Драгоманов, значну увагу приділяє захисту прав особистості та створенню механізмів тісного зв'язку між громадянами та органами державної влади. Для цього він вводить до свого проекту конституції такі інститути, як Народні збори та Народні комори. Перші – можуть критикувати законодавство та висловлювати побажання на адресу парламенту. Другі, що формуються фаховими організаціями, – можуть вимагати, щоб влада узгоджувала з ними свої рішення. Ще одним важливим механізмом забезпечення участі громадян у прийнятті владних рішень, на думку С. Дністрянського, є позбавлення парламенту права внесення змін до конституції – цим повинна займатися Загальна народна рада, що створюється за таким принципом: одну половину її становлять члени парламенту, іншу – представники місцевих органів влади, Народних комор та висуванці загального народного збору [4, с.340]. За формою правління С. Дністрянський бачив Україну президентською республікою, в якій уряд – Раду Держави – одноосібно призначає всенародно обраний Президент. Вищий орган законодавчої влади – Народна палата – мала обиратися на основі загального і рівного виборчого права. Щоправда, трактування рівності в С. Дністрянського було доволі своєрідним: вибори відбувалися по трьох куріях – українській, польській та курії інших національностей. За першою курією резервувалося 2/3 депутатських мандатів, а за другою і третьою – решта порівну [4, с.338–339]. С. Дністрянський пояснював такий принцип розподілу мандатів як тим, що українці становлять більшість населення країни, так і тим, що український народ є природним власником території. Проте у будь-якому разі куріальний принцип організації виборів важко назвати демократичним. Отже, можна стверджувати, що за винятком останнього положення проект конституції С. Дністрянського загалом виконаний в дусі концепції М. Драгоманова, хоча в ньому не так виразно розставлені політичні акценти.

Іншого роду паралель з М. Драгомановим простежується у проекті конституції О. Ейхельмана: автор поклав в його основу федеративну систему української держави. Щоправда, він будує державну конституцію не “знизу” – від громад до федерації, а “згори” – від центральної державної влади через землі до громад [21, с.212].

“Проект Конституції (основних державних законів) Української Народної Республіки” О. Ейхельмана пропонував для України своєрідну змішану, парламентсько-президентську форму правління, за якої і парламент, і глава держави (федерально-державний голова) беруть участь у формуванні уряду (Голова вносить персональні пропозиції, а Парламент затверджує) [16, с.168]. Своєрідність її полягає у обранні глави держави на спільному засіданні парламенту і федерально-державного суду.

Парламент за проектом мав складатися з двох палат – земсько-державної та федерально-державної. Перша формувалася з представників парламентів земель, друга – на основі народних виборів. Проте ці вибори навряд чи можна назвати рівними та загальними. Порушенням принципу рівності є запропонована

О. Ейхельманом система плюральних голосів, які надавалися громадянам залежно від їх віку, сімейного стану, рівня освіти та громадського і державного стажу [16, с.159]. Причому максимальна кількість голосів, які надавалися виборцю, дорівнювала восьми [16, с.162]. Окрім того, кожній палаті надавалося право кооптувати до свого складу додаткових членів з кваліфікованих фахівців, якими могли бути лише люди з вищою освітою. Отже, за такої системи виборче право не є рівним.

З іншого боку, проект конституції Ейхельмана порушував і принцип загальності виборів, адже пропонував досить істотні цензові обмеження щодо виборців. Останні повинні були досягти 25 років, мати роботу та жити на власні засоби існування. До цього слід додати, що перелік потенційних виборців значно обмежував розділ проекту, що стосувався порядку надання українського громадянства [16, с.207–209]. Цей розділ відповідав законодавству доби Центральної Ради щодо цього питання.

Порушення проектом конституції О. Ейхельмана принципів рівності та загальності виборів не дає підстав розглядати його як демократичний. Представництво створюваного на основі цього проекту законодавчого органу мало б дуже обмежений характер.

Розглядаючи ставлення до ідей представництва видатних ідеологів українського державотворення з табору, так би мовити, “республіканців”, не буде зайвим поцікавитись баченням проблеми представництва в таборі державників–“монархістів”. Зокрема, свій погляд на неї продемонстрував автор концепції “трудової монархії” В’ячеслав Липинський. Для такого твердження існують підстави навіть попри те, що В. Липинський був прихильником спадкової (“дідичної”) монархії та заперечував необхідність існування (в Україні) представницьких інститутів влади.

Носієм ідеї представництва в його політичній концепції є вчення про еліту. В ньому В. Липинський виходить із макіавелівської традиції європейської соціологічної думки, в особах таких соціологів, як Парето, Моска, Михельс, які вважали, що невід’ємним атрибутом соціальної системи є наявність найвищого привілейованого стану суспільства [22, с.58]. В. Липинський називає цей стан аристократією. Як прихильник теорії конфліктів, він стверджує, що розвиток будь-якого суспільства визначається протистоянням груп інтересів. Суспільство стоїть на правильному шляху розвитку, якщо одна з цих груп здатна перемогти [24, с.290]. Проте лише перемоги недостатньо, щоб ця група перетворилася на аристократію: вона повинна вирішити, які інтереси є для неї пріоритетними – інтереси однієї групи чи спільні інтереси. “І коли це протистояння, ця сутичка індивідуальних і спільних інтересів вирішується в користь спільних інтересів нації, ми бачимо перемогу тієї чи іншої аристократії і слідом за тим далі життя та розвиток нації” [19, с.428].

Безумовно, аристократія В. Липинського не є формально обраними представниками народу. Це просто група осіб, об’єднаних інтересами, яка завдяки своїм матеріальним можливостям та раціоналізму поведінки мала вирішальний вплив на прийняття владних рішень. Проте В. Липинський розглядає її як політичний інститут, який на практиці здатний якнайкраще представляти інтереси народу (нації), узгоджуючи їх та захищаючи. Саме це положення дає підстави класифікувати концепцію В. Липинського як плюралістичну (хоча і не плюралістичної демократії) і звертатися до неї, розглядаючи проблеми представництва.

Слід зазначити, що такий – недемократичний – підхід до розгляду ідеї представництва все ж таки не є характерним для української політичної думки. Її традицією сміливо можна назвати наполегливе відстоювання необхідності існування представницьких інститутів влади, які у працях різних українських мислителів різняться лише назвою, компетенцією та організацією виборчого процесу з їх комплектування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. *Історія України-Руси*. – К., 1995. – Т.7.
2. Грушевський М. *Конституційне питання і українство в Росії*. – Львів, 1905.
3. Грушевський М. *Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Борітеся - поборете!* – 1920. – №1.
4. Дністрянський С. *Загальна наука права і політики: У 2 т.* – Прага, 1923. – Т.1.
5. Дорошенко Д. *Нарис історії України*. – Львів, 1991.
6. Драгоманів М. *Листи на Наддніпрянську Україну*. – К., 1917.
7. Драгоманов М. П. *Великорусській інтернаціональ и Польско-Украинській впрось*. – Казань, 1906.
8. Драгоманов М. П. *Вільна спілка // Собрание політичеських сочиненій*. – Т.1. – Париж, 1905.

9. Драгоманов М. П. *Переднє слово (до "Громади" 1878 р.)* // *Вибране.* – К., 1991.
10. Драгоманов М. *Старі хартії вільності. Історичні нариси.* – К., 1907.
11. Драгоманов Михайло. *Шістсот років Швейцарської спілки (1291-1891).* – Львів, 1892.
12. Кистяковський Б. А. *В заступу права* // *Вехи. Інтелігенція в Росії.* – М., 1991.
13. Кистяковський Б. А. *Государство правовое и социалистическое* // *Вопросы философии.* – 1990. – № 6.
14. Кістяківський Б. *Держава і особистість* // *Вибране.* – К., 1996.
15. Кістяківський Б. М.П. Драгоманов. *Його політичні погляди, літературна діяльність і життя* // *Вибране.* – К., 1996.
16. *Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України.* – К., 1992.
17. Костомаров М. *Книги Битія українського народу.* – Нью-Йорк, 1967.
18. Крип'якевич І.П. *Історія України.* – Львів, 1992.
19. Липинський В. *Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму* // *Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. Хрестоматія.* – Львів, 1996.
20. *Пакти і Конституції законів та вольностей війська Запорізького* // А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко *Історія української конституції.* – К., 1993.
21. Потульницький В.А. *Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці).* – К.:Либідь, 1992.
22. *Українська державність у XX столітті. Історико-політичний аналіз.* – К., 1996.
23. Яворницький Д.І. *Історія запорізьких козаків: У 3 т. – Т.1.* – Львів, 1990.
24. Isajiw W. *The Political Sociology of V.Lypyns'kyj* // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1985. – №3/4: *The Political and Social Ideas of Vjaceslav Lypyns'kyj.*

Патер Іван

Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України

ПРОРОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ (1873–1924)

© Патер І., 2004

Дослідження присвячено державницько-самостійницькій діяльності Миколи Міхновського в контексті національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 років, його боротьбі за незалежну Українську державу.

The research is devoted to the state-building and independents activities of Mykola Mikhnows'kyi in the context of the national liberation movement of the Ukrainian people in 1917–1920, their struggle for independent Ukrainian state.

Актуальність дослідження полягає у глибокому вивченні національно-визвольного руху, теоретичних засад державотворення для формування політичної структури та організації національно-громадського життя в незалежній Україні. У цьому контексті значний інтерес становлять події в українських землях на зламі XIX–XX століть, коли на політичну арену виходило нове покоління, виховане в душі безкомпромісного українського націоналізму. Політичні події того часу не обходилися без відповідних лідерів. Одним із таких лідерів національно-визвольного руху був Микола Міхновський, який один із перших висунув лозунг державності і соборності України. Аналіз державницько-самостійницької програми Міхновського збагачує знаннями про складні процеси того періоду, допомагає у сучасному українському державному будівництві.

Вивчення цього питання у нашій країні, власне кажучи, розпочалося тільки від часу незалежності й висвітлено у публікаціях – загальних працях з історії України, окремих статтях науково-популярного характеру. Значно ширше політична діяльність М. Міхновського висвітлена у виданнях українських політиків, учасників